

РЕНЕСАНСНО-ГУМАНІСТИЧНІ КОНЦЕПТИ КУЛЬТУРИ ПЕДАГОГІЧНОГО СПІЛКУВАННЯ ОРДЕНСЬКИХ ВИКЛАДАЧІВ ТОВАРИСТВА ІСУСА В РАННІЙ НОВИЙ ЧАС

У статті проаналізовано вербальні комунікативні компетентності ранньомодерних викладачів європейських колегіумів ордену єзуїтів. Автор розкрив зміст ціннісно-сміслового та духовно-педагогічного концептів педагогічної комунікації в освітніх закладах Товариства Ісуса і довів, що в її основу покладено ренесансні та християнсько-гуманістичні ідеї про «блиск, красу і вишуканість» вченого слова, майстерність публічного виступу та високий стиль і мистецтво красномовства ранньомодерного університетського оратора.

Окрім обґрунтування світоглядного ракурсу єзуїтської комунікації, виділено й проаналізовано компоненти орденської методики формування мовленнєвих компетентностей в орденській молоді (когнітивно-дидактичний, риторико-стилістичний і театральньо-естетичний), доведено співзвучність єзуїтської практики навчання словесності дидактичним положенням педагогіки європейського Відродження. Зроблено висновок про вагомому соціокультурну роль, соціально-інтегруючі завдання та духовно-моральне значення педагогічної комунікації викладачів-єзуїтів для реалізації європейської молодіжної політики чину св. Ігнатія у XVI – XVII століттях.

Ключові слова: *орден єзуїтів (Товариство Ісуса, чин св. Ігнатія), педагогічне спілкування, молодіжна політика, ренесансний гуманізм, християнський гуманізм, студія, риторика, мистецтво красномовства, публічні диспути.*

Постановка проблеми. У наші дні вітчизняна вища школа переживає часи докорінного реформування, докладає чимало зусиль для розробки нової національної освітньої філософії. В цій справі вона цілком небезпідставно звертає увагу на європейські традиції розбудови університетської освіти, впроваджує найкращі здобутки європейців щодо організаційно-педагогічного вдосконалення вітчизняного освітнього простору. Втім, попри значні успіхи України в справі імплементації Болонських реформ, низка багатовікових освітніх цінностей Старого світу потребують більшої уваги

освітнього співтовариства. Серед них – висока культура та літературна вишуканість європейського вченого слова: Європа здавна пишалася ораторським мистецтвом своїх наставників, а риторична майстерність лекторів університетських кафедр завжди викликала захоплення в студентському середовищі європейської молоді. Тому дослідження теми педагогічного спілкування ранньомодерного викладача-єзуїта видається нам важливим і своєчасним, передусім, у контексті переконливості єзуїтського прикладу для розбудови вітчизняної вищої освіти. Окрім цього, педагогічні традиції «учителів Європи», якими на правду були отці-єзуїти в XVI – XVII століттях, і сьогодні не втратили актуальності, адже ігнатіанська педагогіка завжди мала мільйони прихильників у всьому світі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Суспільна значимість культурно-педагогічної діяльності єзуїтів викликала значний інтерес науковців. Історико-педагогічній рефлексії ранньомодерних ініціатив Товариства Ісуса присвячені праці О. Баковецької, В. Бангерта, Р. Бірелея, Т. Блінової, Дж. Бродріка, Г. Бьомера, Г. Ганса, Р.-Ф. Гетте, Б. Года, Т. Гризингера, Ж. де Гібера, А. Гожалчинського, Ж. Губера, А. Дем'яновича, М. Інглота, В. Кіку, Ш. Кіхле, П.-Х. Кольвенбаха, Ж. Лакютюра, Л. Лопухіна, В. Лявшука, Р. Марека, М. Мелеші, Д. Мітчела, Г. Моно, М. Муллета, Г. Навольської, Дж. Оліна, Дж. О'Меллі, Дж. Оменна, А. Папазової, Дж. Райта, Л. Ранке, Н. Свиридової, С. Серякова, М. Філіппсона, Р. Фюльопа-Міллера, К. Харламповича, К. Холіса, Т. Шевченко, К. Шмідта, Д. Шмоніна, Н. Яковенко, М. Ястребова та ін. Утім, тема ціннісно-сислового підґрунтя та організаційно-педагогічних засад педагогічної комунікації учителів-єзуїтів, на наш погляд, заслуговує на окреме історико-педагогічне дослідження та становить виправданий інтерес для розбудови сучасного вітчизняного освітнього простору.

Відомо, що орден єзуїтів – це католицька, чернеча, духовно-світська організація, заснована 1534 року іспанським дворянином Ігнатієм Лойолою для боротьби з Реформацією і посилення духовної та інтелектуальної міцї католицизму шляхом катехізаторської, проповідницької, місіонерської, соціальної, освітньої-виховної діяльності. Втім, всесвітнє визнання єзуїтам забезпечила педагогічна ініціатива, яка своєю реалізацією завдячує педагогам ордену. Їхній статус у ранньомодерному європейському суспільстві ми розглянули у попередніх публікаціях [1; 5] наголосивши, що портрет єзуїта-наставника був багатогранним і відповідав нагальним запитам

тогочасної європейської молоді. Саме завдяки професійності, ініціативності, належному ставленню та глибокому знанню своєї справи єзуїти швидко та впевнено завоювали провідні позиції в європейському молодіжному середовищі раннього Нового часу. Не останню роль у такому успіхові Товариства Ісуса відіграло мистецтво красномовства орденських викладачів. У висвітленні його ціннісно-сміслових, духовно-педагогічних і світоглядних основ, а також у розкритті організаційно-педагогічних модусів формування культури педагогічного спілкування в ордені єзуїтів ми й убачаємо мету запропонованої статті.

Виклад основного матеріалу. Європейським визнанням викладачі-єзуїти завдячують орденській системі освіти, де словесності належало місце головної чесноти. Формування такої нормативності, на наш погляд, варто розглядати у площині інтерпретації наставниками колегіумів чину св. Ігнатія ренесансної та християнсько-гуманістичної педагогічної думки.

У контексті історико-педагогічної експлікації ренесансно-гуманістичних основ орденської педагогічної комунікації слід розглянути етимолого-семантичні підстави концепту «гуманізм». Передусім ним позначають широкий літературно-інтелектуальний та художній рух кінця XIV – початку XVII століття, зовнішнім виявом якого було захоплення літературою, освітніми традиціями та мистецтвом класичної давнини. Відповідним педагогічним ідеям античності надавалося значення основоположного елементу загальної духовної освіти [4, с. 7]. Пріоритетом у такому смисловому навантаженні гуманізму були чесноти високої освіченості, інтелектуальної культури, витонченого смаку, мистецтва красномовства, публічного виступу та дискусії, особливого значення набув кодекс зразків добродісної поведінки.

Окрім того, у широкому розумінні гуманізм означає прагнення до людяності (від лат. *humanus* – людяний), світоглядну позицію щодо визнання права особистості на доброзичливе ставлення, на полегшення страждань, що пов'язані з протиріччями людської природи та кінечністю життя [13, с. 46]. Відтак, провідними поняттями вважалися благо, добро, добродісність, скромність, шанобливе ставлення і повага до старших, внутрішня культура особистості, християнські ідеали любові та співчуття.

Гуманізм тлумачать як принцип світогляду, що заснований на переконанні про особистість як найвищу цінність, на визнанні гідності та прав людини, на ідеї всебічного і гармонійного розвитку її

здібностей і талантів [7, с. 167]. Тому індивідуалізм набув ролі основоположного концепту, адже особистість, за влучним висловом німецького мислителя В. Віндельбанда, «побачила обов'язок у вдосконаленні своїх обдарувань і усвідомила право на повноцінний розвиток своїх сутнісних сил» [2, с. 7]. Чільне місце з-поміж ренесансних чеснот зайняли активна діяльність людини, ініціативність і небайдужість, працелюбність і завзятість, нового оціночного звучання набули талант і здібності людини, суспільство звернуло увагу на тілесну красу та силу, з'явився інтерес до належного визнання та суспільного винагородження за натхненну працю.

Такі ціннісно-сміслові концепти визначали розвиток педагогічної комунікації в ордені єзуїтів. Серед її головних критеріїв вважалися чесноти добра і любові у ставленні до співрозмовника, консенсус і спільне рішення. Основи відповідного стилю були закладені першими єзуїтами – Ігнатієм Лойолою, П'єром Фавром, П'єром Кодюром та ін. До нас дійшли свідчення про формат ведення ними дискусії щодо організаційно-ідеологічного облаштування Товариства Ісуса. У документі з умовною назвою «Співбесіда перших отців» (1539 р.) про принципи ведення перемовин зазначалося: «З-поміж нас були висловлені різні бачення. Ми почали докладати всі наші зусилля і пропонувати один одному деякі питання, які потребували уважного й обережного розгляду. Упродовж дня ми заглиблювалися в них, міркували. Увечері кожен із нас представляв іншим те, що на його погляд було справедливим, щоб усі разом дійшли до деякого надійного бачення, яке було б розглянуто й, завдяки переконливим доказам, схвалено більшістю учасників» [11, с. 124].

На реалізацію основоположних християнських чеснот у діалозі та спілкуванні вказував Ігнатій Лойола. «Любов, – писав він у «Духовних вправах», – полягає у взаємному спілкуванні сторін» [9, с. 483]. У листі «Para conversar» («Як спілкуватися»), адресованому єзуїтам-учасникам Тридентського собору, Лойола уточнював зміст справжнього спілкування та запропонував такі настанови: «Я б не висловлювався поспіхом, а був би обережним і сповненим любові, прислуховувався до себе, щоб відчутти й дізнатися про погляди, емоції та наміри тих, хто говорить, щоб краще їм відповісти чи промовчати» [6, с. 163-164]. Отже, автор вагомого значення надавав виваженості й розважливості як чеснотам, що дозволяють слухати й чути, сприймати й розуміти, розрізняти й обмірковувати судження.

На думку першого єзуїта, до принципів ведення педагогічної дискусії слід зарахувати такі чесноти, як неупередженість, об'єктивність, чесність, змістовність аргументації. Варто усвідомлювати, що ідеальних бачень не буває, а будь-яке рішення завжди має лише відносну перевагу. Необхідно розуміти, що успішне спілкування передбачає особистісні взаємини між партнерами, відтак належить бути доброзичливим, не відчувати, а тим більше не виявляти неприязнь [6, с. 165]. Як бачимо, ігнатіанська духовність, як і єзуїтська педагогіка, були глибоко інтерактивними та діалогічними, засновувалися на принципах толерантності, чесності, поваги та делікатності в спілкуванні.

Такі ціннісно-сміслові модули були покладені в основу єзуїтської методики формування мовленнєвих компетентностей майбутніх орденських педагогів. У її структурі виділимо три складники: когнітивно-дидактичний, риторико-стилістичний та театральньо-естетичний.

Зміст першого компоненту полягав у всебічному вивченні мов, передусім латини. «Оскільки, – зазначалося у «Конституціях Товариства Ісуса», – нашою метою є допомога душам членів орденської спільноти та наших ближніх, то учасники товариства повинні вивчати словесність, письмо різними мовами» [8, с. 150]. Реалізації цієї мети було присвячене навчання у перших трьох граматичних класах (*infima, grammatica, syntaxis*). У них молодь опановувала граматику латини, грецької та єврейської мов. Методика філологічної освіти в єзуїтських колегіумах була новаторською і мала творчий характер. Із цього приводу німецький історик другої половини XIX століття М. Філіппсон зазначав: «Здобутком ігнатіанської педагогіки був припис учителям про те, щоб вони не обмежувалися простим повідомленням навчального матеріалу, а привчали вихованців писати твори на визначені теми, вести диспути, виголошувати повідомлення» [12, с. 196].

Наслідуючи ренесансних педагогів у граматичній освіті, єзуїти не втрачали й гуманістичних настанов щодо риторичних вправлянь молоді. Відомо, що ренесансна педагогіка значної уваги приділяла розвитку мистецтва словесності. Гуманісти розуміли риторику як ораторське мистецтво й відводили їй привілейоване місце в навчальній програмі. Так, про дидактичний метод італійського гуманіста і педагога Вітторіно Рамбальдоні да Фельтре (1373 – 1446 рр.) писали його учні: «Він піклувався про те, щоб юнаки вправлялися у постійному читанні поетів та ораторів. Нерідко й сам

приходив, запитуючи і перевіряючи молодь, чи виявляє вона при читанні ознаки розуміння тексту, чи розрізняє завершення періодів, роблячи відповідні зупинки, підвищуючи чи понижуючи голос, відзначаючи багатство слів, різноманіття словесних фігур. Він уважав, що спочатку слід вивчити мистецтво і науку диспуту – тлумача й вожатого усіх інших мистецтв» [3, с. 375, 377].

Такі дидактично-педагогічні положення були реалізовані вчителями-єзуїтами. Виконання риторико-стилістичних завдань передбачало роботу учнів над формуванням власного стилю публічного виступу. Цьому присвячувалося навчання у класах поезії (poesis) і риторики (rhetorica). Молодь вивчала закони ораторського мистецтва за працями Аристотеля та творами Цицерона. Після теоретичних занять учні на практиці робили спроби виступати перед аудиторією. Удосконаленню умінь публічної комунікації слугували диспути, виголошення промов, декламування поезії. Ці заходи були обов'язковим компонентом навчального процесу в колегіумах ордену.

Особлива роль у досягненні навчально-виховних пріоритетів ордену єзуїтів та розбудові ренесансних чеснот належала диспутам. У шкільному статуті єзуїтів містилися цінні поради виступаючим щодо стилю викладу думок: «Нехай не наводить непотрібних, застарілих, відверто абсурдних і неправильних думок, а прагне доводити висновки не кількістю аргументів, а їх вагомістю та змістовністю. Нехай не зачіпає чужі матерії, а теми своєї компетентності трактує коротко, викладаючи значимі та зрозумілі аргументи» [10, с. 312]. У документі йшлося також про важливість логічності, послідовності, а головне динамізму в дискусії. Проведення диспутів сприяло вихованню в учнів відповідальності та ретельності в підготовці до заходу, уважності та виваженості у висловлюваннях, умотивовувало молодь бути обізнаною й ерудованою, викладати думки фахово, зрозуміло, сутнісно, змістовно, наводити вагомі та сильні аргументи.

Єзуїтські вчителі власними ораторськими здібностями завдячували й мистецькій театральній підготовці, яка була поставлена в ордені на широку організаційну основу. Зокрема, майбутні педагоги брали активну участь у житті єзуїтського театру, який був, без перебільшення, головним елементом культурного життя ранньомодерних міст Європи, збирав міську інтелігенцію, дворянство і буржуазію. Під час театральних вистав єзуїти талановито поєднували виступи інструментальних і вокальних ансамблів із репертуаром театрів, танцями, монологами, виголошенням промов, декламуванням. Крім того, на думку польського історика

Є. Кохановича, шкільні театри ордену брали участь у публічно-культурних заходах за межами домів товариства (урочистих привітаннях сановників, весіллях на магнатських дворах, процесіях Божого тіла) [14, с. 553]. Усе це формувало в учнів уміння впевнено триматися перед публікою, дозволяло позбутися ніяковіння, невпевненості та надмірної сором'язливості.

Висновки. Як бачимо, в основу культури педагогічного спілкування вчителів-єзуїтів було покладено ціннісно-сміслові концепти ренесансно-гуманістичної педагогіки. Єзуїти реалізували ідеї гуманістів щодо краси і вишуканості вченого слова, майстерності публічного виступу, високого стилю красномовства університетського оратора. Ранньомодерна освітня практика Товариства Ісуса педагогічно інтерпретувала гуманістичне розуміння риторики як ораторського мистецтва, розвинула думку про важливість дискусії в освітньому процесі, ідею переконування опонента за допомогою слова.

Належна увага до філологічних знань, ретельне вивчення іноземних мов, тривале навчання публічному виступові, мистецтво красномовства викладача – це ті здобутки, якими пишалася освіта ордену єзуїтів, і ті проблеми, на яких значно втрачає вітчизняна вища школа. Відтак, єзуїтський досвід формування мовленнєвих компетентностей педагогів може бути корисним для модернізації організаційно-педагогічних засад вищої освіти України, а мистецтво красномовства ранньомодерного учителя-єзуїта є гідним того, щоб стати предметом пильної уваги вітчизняних освітян.

Список використаної літератури

1. Басенко Р. О. Генеза і зміст освітньо-виховного напрямку молодіжної політики ордену єзуїтів (XVI – XVII століття) / Р. О. Басенко // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: [зб. наук. пр.]. – Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2014. – Вип. 17. – С. 67-78.
2. Виндельбанд В. История новой философии в ее связи с общей культурой и отдельными науками : в 2 т. / В. Виндельбанд ; пер. с нем. Е. И. Максимовой, В. М. Невежиной, К. К. Платоновой ; под ред. А. И. Введенского. – Санкт-Петербург : Тип. В. Безобразова и К., 1902. – Т. I. От Возрождения до Канта. – 1902. – 639 с.
3. Воспоминания учеников и современников о Витторино да Фельтре // Образ человека в зеркале гуманизма : мыслители и педагоги эпохи европейского Возрождения о формировании личности (XIV – XVII вв.) / сост., вступ. ст. и коммент. Н. В. Ревякиной, О. Ф. Кудрявцева. – Москва : Изд-во УРАО, 1999. – С. 366-380.
4. Вульфийус А. Г. Проблемы духовного развития. Гуманизм, реформация, католическая реформа / А. Г. Вульфийус // Введение в науку. История / под ред. С. А. Жебелева, Л. П. Карсавина, М. Д. Приселкова. – Санкт-Петербург : Наука и школа, 1922. – Вып. 14. – Ч. I. – 168 с.
5. Год Н. В. Учитель-єзуїт у ранньомодерному європейському суспільстві / Н. В. Год, Р. О. Басенко // Освітнє краєзнавство і формування лідерської

- компетентності в сучасній школі : дослідження біографій учителів : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (21 листопада 2014 р.) / [наук. ред. Л. В. Литвинюк]. – Полтава : ПОІППО, 2014. – С. 46-60.
6. Кихле Ш. Игнатий Лойола. Учитель духовности : пер. с нем. / Ш. Кихле. – Москва : Истина и Жизнь, 2004. – 208 с.
 7. Кондрашов В. А. Новейший философский словарь / В. А. Кондрашов, Д. А. Чекалов, В. Н. Копорулина ; под общ. ред. А. П. Ярещенко. – изд. 3-е. – Ростов-на-Дону : Феникс, 2008. – 668 с.
 8. Конституції Товариства Ісуса та їх Додаткові Норми / пер. з англ. А. Маслюк. – Львів : Свічадо, 2005. – 532 с.
 9. Лойола И. Духовные упражнения / И. Лойола ; пер. с лат. С. Лихаревой // Орден иезуитов : правда и вымысел : [сб.] / сост. А. Лактионов. – Москва : АСТ, 2007. – С. 413-528.
 10. «Порядок и устройство» // Шмонин Д. В. К публикации раздела «Ratio Studiorum» (1599) / Д. В. Шмонин // Вестник Русской христианской гуманитарной академии. – Санкт-Петербург : Изд-во РХГА, 2011. – Т. 12. – Вып. 4. – С. 308-326.
 11. Фавр П. Собеседование первых отцов / П. Фавр, П. Кодюр // Символ. – 1991. – № 26. – С. 123-128.
 12. Филиппсон М. Религиозная контрреволюция в XVI веке: Общество иезуитов / пер. с фр. / М. Филиппсон. – Москва : Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2011. – 208 с.
 13. Хамитов Н. Философский словарь. Человек и мир / Н. Хамитов, С. Крылова. – Киев : КНТ, Центр учебной литературы, 2006. – 308 с.
 14. Kochanowicz J. Wkład jezuitów w kulturę muzyczną okresu staropolskiego / Jerzy Kochanowicz // Wkład jezuitów do nauki i kultury w Rzeczypospolitej Obojga Narodów i pod zaborami / pod red. naukową I. Stasiewicz-Jasiukowej. – Kraków; Warszawa: WAM, 2004. – S. 545-562.

Ruslan Basenko

RENAISSANCE-HUMANISTIC CONCEPTS OF CULTURE OF PEDAGOGICAL DIALOGUE OF THE TEACHERS OF THE ORDER FROM THE SOCIETY OF JESUS IN EARLY MODERN TIMES

A period of European Renaissance is the birth of the modern personality and virtues Renaissance Christian humanism is a model of ethical attitudes today. The first attempt of early modern European youth education in educational system of coordinates of Renaissance humanism, no doubt, was created within the youth Order of St. Ignatius.

The proposed article is devoted to the analysis of verbal communicative competence of early modern Jesuit teachers. The author revealed the contents of value-semantic, spiritual and pedagogical concepts of educational communication in the Society of Jesuits, and proved that it was based on Renaissance and Christian-humanistic positions of “brilliance, beauty and sophistication” of the academic word, the skill of public speaking and high style and the art of eloquence of the early modern university speaker.

The author concludes that the Jesuits interpreted pedagogically Renaissance and humanistic intellectual heritage to the implementation of the Order implementing schooling some semantic meaning loads of humanism in this article. Recognizing it as “imitation of ancient people”, as an appeal to samples of ancient learning,

fundamental virtues of the Society of Jesus proclaimed erudition, sophistication of Latin, intellectual culture, exquisite taste, eloquence, perfection scientist speech and public speaking, virtuous behavior. With the Renaissance and humanistic individualism priorities code integrity Jesuit added active devotion, diligence, active, creative enthusiasm and initiative, determination and zeal, compassion, rationality and prudence, the Jesuits appreciated the talent and abilities of youth, drawn attention to the need to care for the physical health etc. Etymological interpretation of humanity as humanity in correctional priorities Jesuits answered task of building virtues of modesty and politeness, prudent and tolerance, respect and attention for elders, love and kindness, ethics, partnership and unity.

The article highlights and grounds the components of the Jesuit methodology of formation of conversational competencies in the youth of the Order (didactically and cognitive, rhetoric and stylistic, moral and aesthetic); the article also proves the sonority of the Jesuit practice of teaching literature with the didactic pedagogy of the European Renaissance. The conclusion was made about the significant role of socio-cultural, socio-integrating task and spiritual significance of educational communication of Jesuit teachers for implementation of the European Youth Policy of St. Ignatius rank in XVI – XVII centuries.

Keywords: *Order of the Jesuits (Society of Jesus, rite of St. Ignatius), pedagogical communication, Youth politics, Renaissance humanism, Christian humanism, studio, oratory, perfect eloquence, public debates.*

References

1. Basenko, R. O. (2014). Heneza i зміst osvıtno-vykhovnoho napriamu molodizhnoi polityky ordenu yezuitiv (XVI–XVII stolittia) [Genesis and content of the educational and educational direction of the youth policy of the Jesuit Order (XVI–XVII centuries)]. *Aktualni problemy vitchyznianoï ta vsesvitnoï istorii*, 17, 67-78.
2. Vindelband, V. (1902). *Istoria novoi filosofii v eia sviazi s obshchei kulturoi i otdelnymi naukami* [The history of the new philosophy in its connection with the general culture and separate sciences], 1. Sankt-Peterburh: Tip. V. Bezobrazova i K, 639.
3. *Vospominania uchenikov i sovremennikov o Vittorino da Feltre*. (1991). [Memories of the disciples and contemporaries about Vittorino da Feltre]. Reviakina, N. V., Kudriavtseva, O. F. ed. *Obraz cheloveka v zerkale humanizma: mysliteli i pedahohi epokhi evropeiskoho Vozrozhdenia o formirovanii lichnosti (XIV – XVII vv.)*. Moscow: Izd-vo URAO, 366-380.
4. Vulfius, A. H. (1922). *Problemy dukhovnoho razvitiia. Humanizm, Reformatsiia, Katolicheskaia Reforma* [Problems of spiritual development. Humanism, Reformation, Catholic Reform]. Zhebelev, S. A., Karsavin, L. P., Priselkov, M. D. eds. Sankt-Peterburh: Nauka i shkola, 14 (1), 168.
5. Hod, N. V., Basenko, R. O. (2014). *Uchytel-iezuit u rannomodernomu yevropeiskomu suspilstvi* [Jesuit teacher in an early modern European society]. *Proceedings of the All-Ukrainian Scientific and Practical Conference: Osvitnie kraieznavstvo i formuvannia liderskoi kompetentnosti v suchasniï shkoli: doslidzhennia biohrafii uchyteliv*. Poltava: POIPPO, 46-60.
6. Kikhle, Sh. (2004). *Ihnatii Loyola. Uchitel dukhovnosti* [Ignatius Loyola. The teacher of spirituality]. Moscow: Istina i Zhizn, 208.

7. Kondrashov, V. A., Chekalov, D. A., Koporulina, V. N., Yareshchenko, A. P. (ed.) (2008). *Noveishyi filosofskyi slovar [Newest Philosophical Dictionary]*. Rostov-na-Donu: Fenyks, 668.
8. *Konstytutsii Tovarystva Isusa ta yikh Dodatkovi Normy [Constitution of the Society of Jesus and their Additional Standards]* (2005). Lviv: Svichado, 532.
9. Lojola, I. (2007) *Duhovnye uprazhnenija [Spiritual exercises]*. (S. Lihareva, Trans). Laktionov, A. ed. *Orden iezuitov: pravda i vymysel*. Moscow: AST MOSKVA, 413-528.
10. «Poriadok i ustroenie» [«Order and arrangement»] (2011). *Vestnik Russkoi khristianskoi humanitarnoi akademii*. Sankt-Peterburh: Yzd-vo RKhHA, 12 (4), 308-326.
11. Favr, P., Kodiur, P. (1991). *Sobesedovanie pervykh ottsov [Interview of the first fathers]*. *Simvol*, 26, 123-128.
12. Filippson, M. (2011). *Relihioznaia kontrevoliutsia v XVI veke: Obshchestvo yezuitov [Religious counterrevolution in the sixteenth century: Society of Jesuits]*. Moscow: Knizhnui dom «LIBROKOM», 208.
13. Khamitov, N., Krylova, S. (2006). *Filosofskyi slovar. Chelovek i mir [Philosophic dictionary. Man and the world]*. Kyiv: KNT, Tsentr uchebnoi literatury, 308.
14. Kochanovich, J. (2004). *Vklad yezuitov v kultury muzyczną okresu staropolskiego [Jesuit contribution to the music culture of the Old Polish period]*. Stasievicz-Jasiukovej, I. ed. *Vklad yezuitov do nauki i kultury v Rzeczypospolitej Oboig Narodov i pod zaborami*. Krakov; Varshava: VAM, 545-562.

Одержано 1.09.2016 р.